

Razmišljanje na relaciji islama i pravoslavlja

mr Muhamed ef. Jusufspahić

U ime Svemilosnog i Samilosnog Stvoritelja, Kome svaka zahvalnost pripada, Koga molim da Svoju milost, mir i blagoslov podari Adamu, Noju, Efraimu, Mošeu, Davidu, Isusu, uopšte svim poslanicima Svojim, i poslaniku posljednjem Svome Muhammedu, i svim sledbenicima Istine do Dana Sudnjega.

Motivisan Rečju Svemilosnog Stvoritelja govorim:

Sledbenici Knjige, Tore i Jevandelja, hajde da se oko zajedničke nam ideje okupimo, da nikoga osim Stvoritelja svega ne obožavamo, i nikoga Mu ravnim ne smatramo, te da jedni druge, kao ljudi stvoreni, za božanstva ne uzimamo.

(Kur'an, Porodica Imranova, 64.)

Ako ne pristanete, onda kod Stvoritelja, na Danu sudnjem, svedočite, da sam kao odanik Stvoritelja (muslim), samo Njega Samilosnog obožavao!

Cenjani prijatelju,
Mir Vam svima želim, milost Božiju i blagoslov.

UVODNO RAZMIŠLJANJE

U svome delu, Blago cara Radovana, kažeš Dučiću moj:

„Najzad, hrišćanstvo je bilo protiv otadžbine, zato što je ona od ovoga sveta, a priznavalo je samo jedno idealno carstvo, a to je Božije, koje nije od ovoga sveta. Izbegavajući ovako sukob s cezarima, hrišćanstvo nije bilo revolucionarno, bar naizgled. Odobravalo je samo defanzivni rat, mada su sve hrišćanske doktrine stvarno išle za potpunim prevratom tadašnjeg društva.

U času kada se rodio prorok Zoroaster, cela se zemlja obasjala, ... Hristosa su objavili anđeli i zvezde. Prorok Muhammed je bio pozdravljen svetlošću kad se rodio, a istog časa su se i demoni strmoglavili iz nebeskih sfera u crni ponor.... Muhammed je sličan Mojsiju i Zaratustri, pošto je i on bio rušilac idolatrije, kao i ova druga dvojica.

Muhammed je sam sebe smatrao slugom jednog višeg zakona i više volje, ali se on nazivao i Božijim prorokom. Muhammed je bio ubog čovek, koji je sam krpio svoj plašt i svoju odeću, ali je bio i silan vojskovođa, koji je sam predvodio svoju oružanu vojsku. On spada – kažeš Dučiću moj – među najveće životvorce među ljudima, jer je okupio u jednu ogromnu religioznu porodicu sva dotadašnja neznabožačka plemena, međusobno zakrvljena. Ovo je učinilo da za hiljadu i pet stotina godina, otkad postoji muslimanstvo, nikad

pripadnici islama nisu znali za ratove među sobom, niti su ratovali ni s drugima, nego samo da prošire velike istine Prorokove. Nije uopšte bilo dozvoljeno jednom muslimanu da ubija drugog muslimana, jer ga je čekao inače večni pakao, kako kaže jedna sura iz Kur'ana, koja je pala sa neba. U ovom pogledu, – istinu kažeš prijatelju – Muhammed je najveći mirotvorac kakav se dao zamisliti. Samo Hristos koji je prvi znao za opštečovečansku ljubav, prevazilazi svojim čovekoljubljem arapskoga proroka."

Shvatam da su te tvoji sunarodnici i savremenici loše čitali, Dučiću.

MOŽEMO LI ZAJEDNO RAZLIČITI?

Rođen, sudbom Stvoritelja, 1968. godine, od oca muslimana, bošnjačkoga Slovena, i majke muslimanke, egipatske Arapkinje, kao Muhamed, musliman, Bošnjak... baš ovde, pokušavam da shvatim i tebe i ono što si ti pokušavao da shvatiš, prijatelju.

Kaldrmu beogradskih ulica dušom osećam, srbijanske gradove i ljude duša srodnih.... Znaš, dom, domovinu, zavičaj, otadžbinu ili mesto rođenja, Arapi nazivaju „mestom gde je glava pala.“ Ti i ja bismo, odavde, time nazvali mesto pogibije, ili groba možda. E, moja glava je prijatelju moj, pala, i pašće možda, ovde, na Dorćolu, u Beogradu, Šumadiji, Srbiji, na Balkanu, u Evropi, sudbom, voljom Stvoritelja, ne mojom, jer niko me nije pitao, niti će.

BAŠ OVDE, I ODAVDE I JA KRENUH PUTEVIMA...

Odavde krenuh da upoznajem i spoznajem, jer reče moj otac „svako putovanje jedan kompleks manje, sine...“, a i Stvoritelj kaže: „Putujte po Zemlji, i vidite kakve su posledice onih koji su poricali Istinu.“ Meni su

ovi saveti bili zbunjujući, jer se nameću pitanja: kakva putovanja, kakvi kompleksi, ko je Stvoritelj, šta je Istina, ali i konstruktivni, jer ukazuju na to da treba nešto činiti.

TRAGANJE

...a putevi?! Putevi su iskustva prethodnika naših, kojima uvek putujemo kao da niko pre nas tuda putovao nije. Imaju svoj cilj – opet putovanja ili, pitanja koja otvaraju nova, dok mozak ne sklopi mozaik i počne izranjati Istina, izgubljeni smisao, koji je samo nama ljudima/insanima-zaboravnim tragaocima, izgubljen, da bi ga nalazili i da bi ga se nalazilo. Demokratske li diktature, rekao bi jedan više moj nego tvoj savremenik. Uglavnom, svestan postadoh da pored pripadnosti porodici, pleмену, narodu, domovini, kojima pripadam telom, srcem, umom i dušom, uvek pripadam i nekom ubeđenju, koje je moje ili ubeđenje mojih. Znači, moram da tražim, a ubeđenje koje usvajam tražeći ga i istražujući ga, jeste moje i samo moje. Interes je i da to ubeđenje bude istinito da bi bilo pravo, a biće istinito ako se istražujući lišim svih balasta predrasuda.

Hoću svoje istinito ubeđenje! To uzviknuh, brate, kao dvadesetdvogodišnjak i apsolvent Fakulteta islamskih nauka. Borba za ubeđenje, u predvečerje rata za teritorije. Znaš, tih devedesetih, neki su se pozivali na tebe ubijajući moje savremenike, i sunarodnike. Da, bilo je ubica i terorista, kako sa tvoje tako i sa moje strane, Dučiću, ali se niko nije pozivao na mene.

Malo da se nasmejemo, prijatelju, u ova-ko teškoj situaciji, i olakšamo sebi. Kao što si ti u mnogome neshvaćen, i islam je. Tim pre što je islam zaista i mnogim muslimanima nepoznat, pa onda i neshvaćen. Više si ga ti poznavao nego mnogi nominalni muslimani, veruj mi! Dokaz tvoj je tekst što ga citirah, na početku ovoga našega druženja. A tebe tvoji ni čitali nisu, kao ni Isusa, jer da jesu kao i Aleksu, mostova bi više svuda bilo.

Voliš li Šantića? On ti je danas kao i ti, voljen. A i Osman Đikić. Mnoge škole, ulice i trgovini nose vaša imena.

Ja sam usamljen, i džihadim protiv autističnosti pod kupolom Bajrakli džamije, jedine beogradske, na raskršću puteva (Dorćolu), i ušću reka, kraj tvrđave megdanske, nadomak mahale i Jevrejske opštine, i Patrijaršije pravoslavne srpske, putujem i danas, listajući Tevrat (Toru) – zavet stari, Indžil (jevanđelje) – zavet novi i zavet poslednji – Kur'an, posle kojih se ništa slično, slažeš li se, pojavilo nije, da zapljuskuje obale naših spoznaja.

Kada razmišljamo o veri istinitoj i verama neistinitim, razmišljamo o putu pravom, i putevima, ćorsokacima. A putevi su iskustva, i ti kažeš, prethodnika naših, na kojima smo uvek stranci, na kojima uvek istražujemo, životno opredeljeni za opstanak nas, kao pojedinaca, nas kao zajednice, nas kao vrste, nas kao ideje, one naše ideje kojoj iz ubeđenja ili kvazi-ubeđenja ali ubeđenja, pripadamo, za koju smo spremni da žrtvujemo mnogo, a mnogi i sve.

DA LI SMO SUŠTINSKI RAZLIČITI?

Život!? Oko njega smo okupljeni i danas, svi. Svi ga želimo za sebe, neki ga za sebe žele više nego za druge, pohlepno.

Život je put kojim nas Neko dovodi do iskušnja moralnih, samospoznajnih i spoznajnih uopšte. Zamke kojima smo iskušavani su moćne, ali nikad najmoćnije. Često su one moćnije, a često smo to u prilici pokazati i mi. Zamke su skrivene u pripadnosti vrsti, jeziku, naciji, rodu, kojima pripadamo krvlju i mentalno, ali i u idejama kojima, takode, kao ubeđenjima, pripadamo, idejama fatamorganama, idejama poluistinitim, samoj Istini, kojoj se može prići s istom namerom pozitivnom, iz mnogih, možda čak i svih pravaca ljudskoga iskustva.

Najmoćnije zamke su predrasude, koje niču poput mahovine, na memljivim zidovima trenutnih poluistinitih ubeđenja, predrasude o nečemu što ne znamo, o čemu nam je znanje na nivou nule, pa se naziva neznanjem. To neznanje često, zbog predrasuda, biva osiromašeno, da ne kažem obogaćeno, još više, neprijateljstvom, mržnjom i netolerancijom spram onoga što je novo i nepoznato našem ličnom iskustvu, kako bi neko rekao, spram uljeza. Demistifikacije uljeza u našem spoznajnom sistemu su u takvim situacijama, izvodljivi, ali veoma skupi poduhvati, koji najčešće treba da obuhvate i radove na samim fundamentima, bića ljudskog, koje u tim trenucima zbog odsustva imuniteta, deluje porozno, i kao takvo, porazno, poraženo. Iako skupi, ti poduhvati su nužni ako se imalo samopoštovanja ima.

U čemu bi se moglo naći kvalitetno sredstvo za poboljšanje imuniteta ovako značaj-

noga bića, kao što je čovek? Ni u prolaznoj materiji, novcu, ni u prolaznim i upropašćavajućim strastima, ni u iznemogloj i iznurujućoj moći... Tražismo u nadi da ćemo naći, te ne nađosmo. Dok tražimo izlaz, primećujemo da je nada još uvek sa nama. Ta nada, to kasnije analizirajući pređeno iskustvo, saznajemo, deo je vere.

Kada bivamo dovedeni do sledeće prepreke, nameće nam se izbor između dvaju puteva. Put teizma-vere, i ateizma-nevere. Oni koji su svesni značaja nade, i koji su je uopšte identifikovali, biraju teizam-veru. Ostali, koji nisu osetili i identifikovali nadu, biraju ateizam. Sa njima su i oni nemarni spram spoznajnoga i samospoznajnoga. Tu su i nihilisti, a tu je još neko loš, iako svestan mnogo čega, on je tu zbog gore spomenute pohlepe i oholosti svoje, zbog koje i na mene i na tebe, brate po Adamu, i Zemlji, prijatelju spoznajniče, gleda kao uljeza u sebični sistem svoj. Pohlepni i gordi, te zbog toga, prokleti.

Brzo i odlučno biram teizam, u okviru čijeg fajla mi se nameću monoteizam, panteizam i politeizam. Jedan Stvoritelj? Dva? Tri ili više stvoritelja?

Zbog mnogih iskustvenih razloga, ali prvenstveno shvativši Stvoritelja kao Vlasnika apsolutne volje, koja mora biti jedina, takođe odlučno, i još brže izabrah monoteizam. A tamo mi se nude zajedno, već vekovima, na pogled prvi neko duže, neko kraće, judaizam, hrišćanstvo i islam. Po jevrejima, judaizam, pet i kursor milenijuma, po hrišćanima, hrišćanstvo, dva milenijuma, i islam, po mnogima, oko hiljadu i četiri stotine godina. Tako gledano, ja koji sam po odgoju moga babe, Hamdije, musliman, (a i svako drugi), trebalo bi da se opredelim za judaizam, jer je najstariji, ili za hrišćanstvo jer je starije od islama, kome eto nominalno, po odgoju očevom pripadam.

S druge strane gledano, vera u Jedinog, vera u Stvoritelja, ne bi trebalo da se naziva po nekim narodima, niti po nekakvim ličnostima, stvorenim, vremesnim i prostornim, ješnim, već po Stvoritelju, odnosno samoj vernosti i odanosti Stvoritelju Uzvišenom. Sve

ličnosti čija se imena nalaze u nazivima religija su naučavale skromnost, tako da je nepojmljivo da su veru u Stvoritelja nazivali po sebi. Gledano sa te strane, između judaizma, hrišćanstva i islama, kao i hinduizma, budizma itd., jedino za šta bi se trebalo opredeliti je islam-odanost, predanost, vernost Stvoritelju svega, koji to i svojim imenom znači.

IMA LI SAPUTNIKA-PRIJATELJA?

Tokom svih faza, osećam potrebu da mi se neko od poverenja obrati i da se ja obratim nekome od poverenja. Takođe, osećam potrebu da razgovaram sa onima koji imaju slično iskustvo, posebno među onima koji su jevreji i hrišćani, bilo da su katolici, pravoslavni ili protestanti. Neko poput tebe, koji si analizirao.

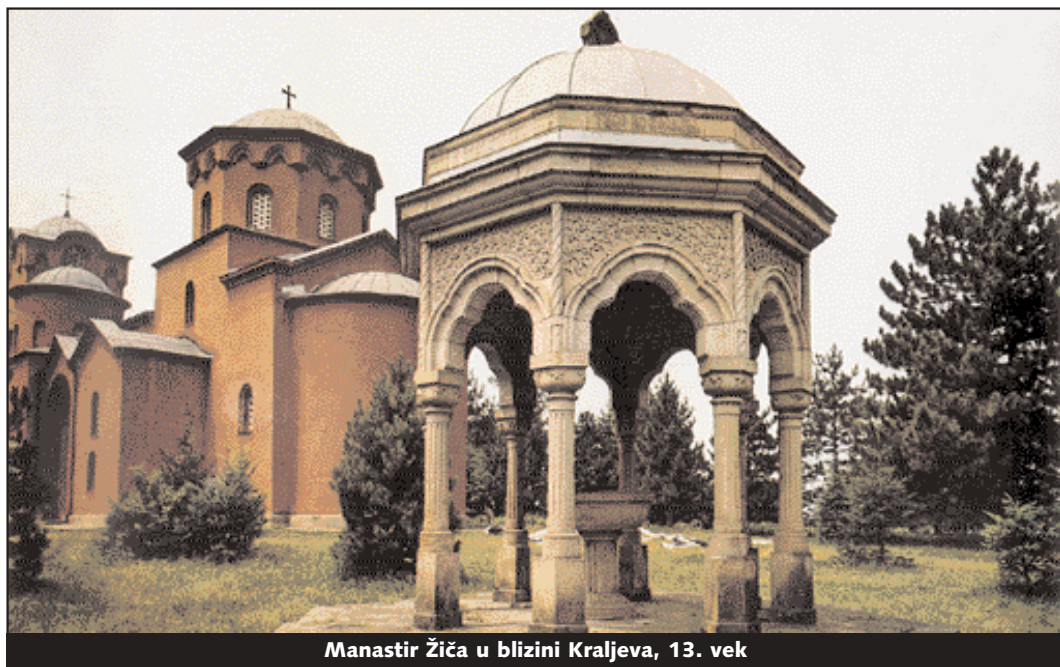
Osećam da bih u prisustvu takvih sagovornika brže evoluirao, te da bih se lakše odricao balasta predrasuda. Svaki moj razgovor sa neistomišljenicima bi bio jedno putovanje, a svako putovanje jedan kompleks manje. Iza svakog takvog razgovora bih se osećao spremnijim i opuštenijim, verovatno zbog rasterećenja odgovornosti, ili potpunije svesnosti i svesti o spoznajnome.

I još nešto, takvi susreti su zapravo davanja i uzimanja, po principu sve za sve. Jedno neophodno pražnjenje i punjenje. Prilika da se jednim običnim činom zaradi više Stvaraočevog zadovoljstva. Takve uslove ne bi trebalo propustiti!

TEORIJA VEROVANJA

Stvoritelj

Verujem u Stvoritelja Jedinog Eloha, Jahve, Allha, Allah, Theos, Dei, Deiu, God, Got, Zot, Devel, Bog... – Stvoritelj je Jedan, Nestvoren, Bespočetan i Beskrajan, Večan, Nerođen, oduvek je i zauvek, Onaj Koji jeste-Jahve, Adonaj, Rabbun-Gospod, Svemoguć, Svemilosni, Samilosni, Sveznajući, Uzvišeni. Huva-l-lahu ahad-On, Bog je Jedan, Allahu-s-Samed-Bog je utočište svemu, Lem jelid-

Manastir Žiča u blizini Kraljeva, 13. vek

Nikoga nije rodio, (nije otac nikome), Ve lem juled- Niti je sam rođen (nije sin ničiji), Ve lem jekun lehu kufuvan ahad- Ništa i niko mu nije ravan. (Ne možeš Ga zamisliti pa nacrtati na zidu bogomolje ili kuće, te Mu se pomoliti).

Iskreni monoteizam, kur'anskoga 112. poglavlja Al-Ihlas-Iskrenost, identičan je monoteizmu Isusovog učenja: „16. I gle, neko pristupi i reče mu: ‚Učitelju blagi, koje dobro da učinim, da imam život večni?‘ 17. A on (Isus) mu reče: ‚Što me zoveš blagim?‘ Niko nije blag osim Jednoga Boga. A ako želiš ući u život drži zapovesti.“ (Matej, 19), ali ne i hrišćanstva, niti na koncilima kasnije vaspstavljenog hrišćanskog trojstva ili trojednog Boga.

Monoteizam islama, sadržan u osnovnoj formuli-šehadetu, ili izjavi: „Samo Bog jeste Bog, a Muhammed je Božiji odanik, i poslanik“, je identičan i monoteizmu Mojsijevog učenja: „Čuj Izrailju, Gospod Bog naš je Jedin Gospod. Zato ljubi Gospoda svojega iz svega srca svojega, iz sve duše svoje, iz sve snage svoje...“, gde je svaki poslanik-nabi- ništa drugo do ebhed Jahve-ili A'bdu-l-lahi-odanik i sluga Božiji, ali ne i judaističkog, ili jevrej-

skog učenja, zasnovanog na monoteizmu odabranog naroda, jevrejskog: „Jer si ti narod svet Gospodu Bogu svojemu, tebe je izabrao Gospod Bog tvoj da Mu budeš narod osobit, mimo sve narode na zemlji.“ (Ponovljeni zakon, 7, 6.). Zapravo ili smo svi odabrani, pa niko nije poseban, ili niko nije odbran, jer Stvoritelj je Pravedan i nikome ne daje prednost, po jeziku, naciji ili rodu, već po bogobojaznosti: „Najodabraniji kod Boga su najbogobojazniji među vama..“, što isključuje prioritet zasnovan na poreklu, i isključuje dominantost jevrejskih jevreja nad nejevrejskim jevrejima, preobraćenicima zvanim goji.

Teologija radikalnog i neumerenog puta udaljava svoje sledbenike od realnosti, te principa pravednosti Božije, i nemogućnosti i nelogičnosti bilo kakve Njegove antropologizacije. Teologija srednjeg, umerenog puta nudi čistu i neukaljanu Veru, koja je zasnovana na Ljubavi Stvoritelja prema stvorenjima, koja pruža realnu Nadu i utehu svemu stvorenome, i daje dobre osnove Saživota i zajedništva među svim ljudima i svim stvorenjima.

Stvorenja su stvorena. To bi bila pasivna rečenica, u kojoj je vršilac radnje nepoznat.

Ako bismo hteli odrediti vršioca, onda bismo morali aktivirati glagol. Tada bi rečenica morala imati odgovarajući status, a zvučala bi ovako: Stvoritelj je stvorio stvorenja. I ako sedimo krivo treba pričati pravo, ovo ima smisla. Eh, da sada tu ima neko ko voli da diskutuje svrsishodno, ne radi diskusije, Dučiću moj, i Šantiću, bio bi mi prijatelj. Osetio bih to kao Tvoju Svemilost i Samilost Stvoritelju moj!

STVORENJA

Verujem u postojanje metafizičkih bića, anđela i džina, poput ljudi, i to kao stvorenja Stvoritelja Jedinoga

Meleki-anđeli, bića od nura-svetlosti voljom Kreatora stvorena, ujedno su i prva generacija stvorenja. Ne poseduju slobodnu volju, već slušaju što im Stvoritelj kazuje i čine bez pogovora ono što im se naređuje. Džibril, Džebrail, Gabriel ili Gavriilo, je anđeo poslanik Božiji koji je donosio Božiju objavu poslanicima Božijim među ljudima. Tu su još i Azrail-anđeo smrti što voljom Stvoritelja usmrćuje stvorenja, do sebe. Israfil-anđeo koji obznanjuje kraj Sve-ta, i početak Dana sudnjega. Kiramen Katibin-anđeli pisari što registruju naša dela... itd, itd. To bi bila islamska angeologija.

Kada smo kod Božijih stvorenja tu su još i džini. Stvoreni su od vatre. Predstavljaju sveukupno drugu generaciju stvorenja Božijih, ali prvu koja poseduje slobodnu, istina, ograničenu, ali ipak slobodnu volju. Od tih stvorenja je i šejtan-sotona, prvi nevernik među stvorenjima, ne zbog toga što nije verovao u svoga Stvoritelja, već zato što Mu je rekao neću, znači zbog neposlušnosti. Među džinima, pored neposlušnih ima i onih koji su poslušni i vernici. Svet džina je materijalan u odnosu na prvu generaciju stvorenja, anđele, a nevidljiv u odnosu na potonja stvorenja, ljude. Kao i sve stvoreno, i džini imaju određene funkcije, pa se kaže da su neki od njih zaduženi za rukovođenje mnogim procesima, npr. procesom truljenja materije. Stvoritelj je

džine stvorio da bi Ga spoznali i da bi Mu se klanjali.

Zbog toga je stvoren i insan-čovek (ili u prevodu, zaboravko) koji između mnoštva radikalnih i neumerenih puteva treba da izabere srednji umereni put. Prvi čovek je Adam, samo na semitskim jezicima, pa i arapskom i aramejskom, zemaljko, ili zemljan-smeđ, odnosno, biće sa kožom.

Čovek zaboravko, poseduje preegzistencijalno znanje, koje rađanjem na ovom svetu zaboravlja, a sa mesta gde mu je glava pala treba da spozna svoga Stvoritelja, Koji ga je kao i džine stvorio samo da bi Ga spoznao, da bi pronašao put vere-iman u Stvoritelja, put nade u bezbednost od Stvoritelja-Emn, te Njegove ljubavi, i srećnog saživota sa ostalim stvorenjima.

REČ BOŽIJA

(veza Stvoritelja sa stvorenjima)

Kutub, Kitab, Knjige-Reči Božije večne. Stvoritelj, Bog, nije nepokretni pokretač. Prvom čoveku, Adamu, uputio je poslanice u kojima nas je poučio terminima, Adam je od Boga naučio jezik. Može li ga iko nazvati hebrejskim, a da ne ustvrdi da je Jedini Stvoritelj jevrejin? Odnosno, ako bi bilo tako, onda smo i svi kao potomci Adamovi jevreji, kao i naši jezici. Gluposti, Bože sačuvaj! U poslanicama Noju, Avramu, u Tori, koju je objavio Mojsiju i jevanđelju, koje je objavio Isusu, kao i Kur'anu (čitanci), kojeg je objavio Muhammedu, zapravo svojim objavama, koje je uvek preko ljudi poslanika slao ljudima, Stvoritelj je pokazivao Svoju svemilost i samilost, Svoju ljubav prema stvorenjima, i pravdu Svoju spram nepravednika. Njegov savet je uvek bio čisti monoteizam kao srednji i umereni put u veri, čista odanost Stvoritelju kroz, takođe, čisto i ispravno delovanje među drugim stvorenjima, kao takođe srednji i umereni put u delovanju.

Obrazovanje, ljubav spram mudrosti, sloboda verovanja, etika- moralna kriza i adekvatan lek, kultura življenja, ishrane, stanovanja, pravda i pravo, obaveze verske i sve druge, prema roditeljima, rodbini, prijateljima i komšiluku, drugima, prema životnoj sredini, sveukupni vrednosni kriterijumi, sve su to teme gde nam Božija Objava nudi kvalitetne i večne informacije. Kada zalutamo u nepoznatom gradu, spašava nas pitanje i mapa. Objava Božija daje odgovore na pitanja i svojevrsna je mapa ovosvetska.

Objava je dolazila na „rate“, jer je i čovečanstvo na svet dolazilo tako. Ona se ponekada razlikovala od prethodnice svoje, jer je čovečanstvo voljom Stvoritelja u promenama stvoreno. Bilo bi možda, po nekima, manje nesporazuma da je Bog dao jednu objavu preko jednog Svoga poslanika. Tada bi to morao biti Adam, da bi bio obuhvaćen svaki smrtnik. A onda bi u toj jednoj i jedinoj objavi Božijoj čoveku bilo preporučeno da se muškarci radi reprodukcije žene svojim sestrama, ali bi moralo da stoji i da je to zabranjeno, kako bismo se uklopili i mi potonji. Desila bi se prava pometnja, nesvojstvena Mudrom Stvoritelju.

Kur'an je poslednja objava, posle njega ništa nije dostiglo punoću Božije objave. Kada je objavljen, bila je svetlost, ista ona, starozavetna što je preko Mojsija obasjavala puteve spoznaja, evangeoska, što je preko Isusa lečila dušu i telo čovekovo, ovaj put kur'anska, preko Muhammeda (s.a.v.s.), što je kao i sve objave i svetlosti pre, voljom Sve-mogućeg olakšavala život u dolini suza, čineći glavnog faktora njenog, čoveka, iznova, uvek aktivnijim i preduzetnijim za život na ovom svetu, a nikada inferiornim i nezainteresovanim za Carstvo nebesko. Tako je brak preporučan svima, razvod braka je Bogu najmrža, ali ipak dozvoljena stvar. Porodica je blagodat i odgovornost. Sahranjivanje je nužno jer se veruje u kruženje materije, nema podele na kler i narod, nema monopola nad saznanjima i istinom, nema podele na monaški i mirski red među imamima, niti su imami sveštenici ili posrednici između Stvoritelja i stvorenog čoveka, nema podele na verske i

svetovne nauke, niti predmete u školama, jer svaka je nauka verska ako se u ime Stvoritelja izučava.

Želeo bih nekoga pitati o problemu prevođenja svetih tekstova, te da li ti tekstovi imaju karakter svetosti kada se prevedu. Moje mišljenje je ne, jer prevodeći najobičnije tekstove uvideh koliko tu ima mojega upliva. To ne znači da ne treba prevoditi, jer samo razumevanje, čak, u okviru jednoga jezika, u suštini jeste prevođenje. Neka svako prevodi ali nek se zna da Bog nije džabe odabrao neke semitske jezike da ponesu Njegovu reč. Setimo se samo termina, Otac, Sin, Bogorodica, Trojedan. Možda Isusov, aramejski jezik nudi nešto srećnije i svima više zajedničko od te terminologije? Želim odgovor!

LJUDI POSLANICI LJUDIMA

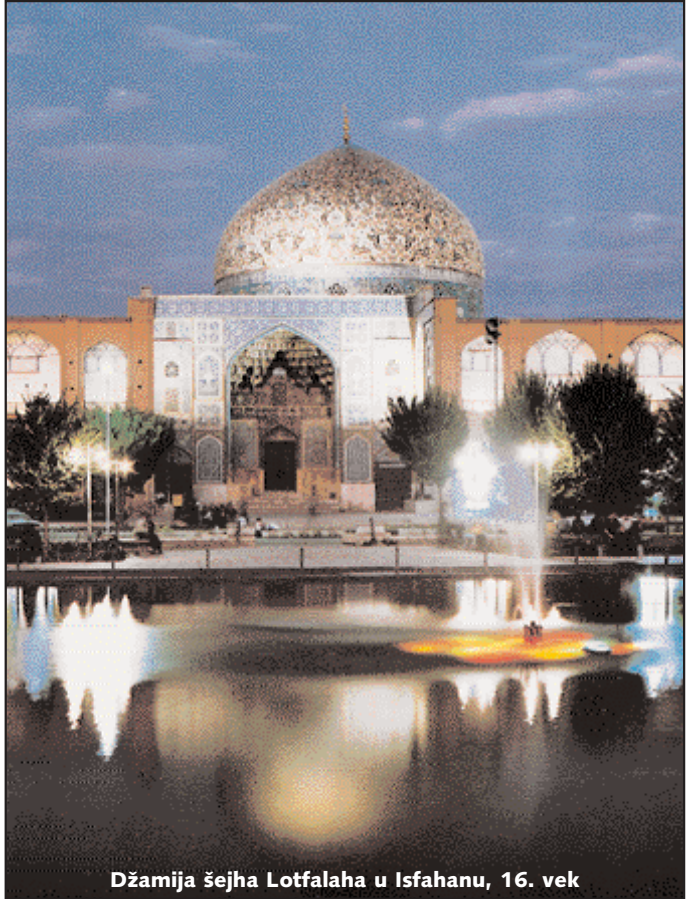
medijatori objave (veza stvorenja sa Stvoriteljem)

Ovde poznati kao proroci, u hebrejskom jeziku kao nabi (Nebijun) koji su bili Ebhed jahve (Abdu-l-lah) – sluge Božije, odanici Božiji, ili na hebrejskom i slično na aramejskom, abdija. Na terenu smo profetologije, nauke o medijatorima Božije nauke među ljudima na Zemlji. Od Adama (zemaļjka) do (zaključno sa) Muhammedom hvaljenim, insan zaboravko, ili čovek, bio je podsećan od strane Stvoritelja i savetovan da ispravno veruje i dobro čini. Kao i Objave Božije i poslanici Božiji su dolazili sukcesivno.

Tradicija Božijih poslanika je izvor mudrosti i primene Reči Božije, njihove reči i njihova dela ukazuju na načine razumevanja i primene osnovnog izvora vere i verovanja, reči Božije. Bog kaže da je svaki narod, ili generacija, imao svoga poslanika, uputitelja s Njegove strane poslatog. Predaja kazuje da je bilo oko 124.000 poslanika nižeg ranga, nabi ili nebijj, a 313 onih koji su dosegli rang resul-doslovce poslanik. Među njima najodabraniji su: Adam, Noj, Efraim, Moše, David, Solomon, Isus, Muhammed. Svi oni, i svi verovesnici i poslanici

+
među njima su bili Bogu Jedinome odani, i Njegovi poslanici ljudima, milost Njegova prema čovečanstvu. Kur'ansko učenje o poslanicima se svodi na tu suštinu, pri čemu niko pa ni Isus ne predstavlja Božijega sina, jer je sin nepojmljiv uz Boga, a i Bog nije pojmiv kao otac. Isus je bezgrešno začeti sin Marijin (Merjem), i jednako je poštovan među muslimanima kao i Muhammed, i to kao pretposlednji poslanik Božijim ljudima. Stvoritelj ga je stvorio da bi zaokružio logično potencijalne načine stvaranja. Adama je stvorio bez prethodećih biološko-genetskih roditelja, Evu od prethodećeg Adama, sve ostale, sem Isusa, uz oba prethodeća roditelja, te je ostala samo još jedna logično-potencijalna mogućnost, stvoriti Isusa sa prethodećom majkom a bez prethodećega oca. Smisao svemu ovome daje peta, jalova varijanta gde postoje potencijalni prethodeći roditelji, pri čemu je u kolevci muk, jer Stvoritelj nije kazao: „Budi!“ da bi se posle devet meseci oglasilo biće. Kao da nam Bog kaže Svojim „Budi!“ Stvaram ljude, Adama, Evu, Isusa, i sve vas ostale! Dela nekada mnogo bolje govore od reči. Ima li smisla u ovome?! Želim argumentovan i logični odgovor! Ne volim autističnost.

u berzah život, život posle smrti a pre Dana sudnjega, koji se odvija u kaburu-grobu.

Džamija šejha Lotfalaha u Isfahanu, 16. vek

+
Dan Sudnji je vreme i mesto apsolutne pravde koju će direktno i bez posrednika deliti Sveznajući Pravedni Sudac, Uzvišeni Stvoritelj.

DAN SUDNJI

Dan sudnji je nešto u šta se mora verovati ako se veruje u Pravednoga Boga. To je vreme kada će se nakon odživljenoga života na Zemlji stati pred Stvoritelja i odgovarati za svaki otkucaj srca, u šta je utrošen. Pre Dana sudnjeg, poput sukcesivnog rađanja na ovom Svetu, ljudi sukcesivno umiru i prelaze iz ovosvetkog

SUDBINA

(I dobro i zlo su od Boga)

Božija je volja apsolutna. Svojom apsolutnom voljom Bog je odlučio dati čoveku ograničenu slobodnu volju, u okviru koje čovek deluje, stiče i gubi Božije zadovoljstvo i naklonost. Od Boga su i rođenje deteta i smrt roditelja – neko bi pokušao objasniti. Sve što se dešava, dešava se voljom i znanjem Sveznajućeg Stvoritelja. Pokušavam da shvatim omer

apsolutne i ograničene ljudske slobodne volje. Jedan slepi mudrac upoređuje to sa samoposlugom u kojoj nam je dato deset vrsta hlebova, od kojih je pet ispravno, a pet neispravno. Ako budemo potražili jedanaestu vrstu postaćemo svesni apsolutnosti Božije volje. Ako ne budemo birali ništa brzo ćemo od gladi svi-snuti. Ako izaberemo bilo koju od deset ponuđenih, bivamo svesni postojanja ali i ograničenosti ljudske volje. Ako smo izabrali neispravnu, boleće nas stomak. A ako smo izabrali ispravnu, onda neće. A u mnoštvu izbora je zanimljivost i lepota života kojeg nam daruje Milostivi Stvoritelj. Bog je Uzvišen-Subhana-l-lah.

PRAKSA VEROVANJA

1. Šehadah –javno svedočenje Stvoritelja umom, srcem, jezikom i delom

Nakon traženja i spoznaje, jezik sam automatski, reklo bi se, posvedoči jedinstvo, jedinstvo, ili jednoću Svemoćnog Stvoritelja:

„Samo Stvoritelj jeste Bog, a svi poslanici i Muhammed su Njegove sluge i odanici.”

To je čin jezika. Govor, izjava su usledili nakon čina uma, jezikom se spoznato usidruje u srce, da se s time živi i umre.

Šehadah je praktična i sa strane društvene zajednice, zajednice muslimana ili islamske zajednice, jer poput lične karte, pomaže u mnogim praktičnim situacijama.

2. Salah-molitvena veza sa Stvoriteljem

Salatun u prevodu na naš jezik znači veza (molitva?) – veza odanosti i ljubavi stvorenoga čoveka prema Stvoritelju svome. Sama forma molitve sastoji se od veličanja Stvoritelja sveta, i trenutnog zapostavljanja ovosvet-skih radnji, skrušenog stajanja pred Stvoriteljem uz recitovanje Reči Božije, Rukua-male metanije-pregibanja pred Bogom i veličanja Njegovoga, Sudžud-velike metanije- padanja ničice pred Stvoriteljem, uz verbalno i duševno veličanje Boga, sedenja pred Njim, kroz

koje činjenje se postiže približavanje Stvoritelju, a što se na kraju završava željom za mir celokupnoj našoj od Stvoritelja stvorenoj okolini, radi Stvoritelja.

Ta veza ili molitva je verniku poput Poslanikovog mi'radža – uznesenja, jer se ostvaruje direktnim i ličnim kontaktom stvorenja sa svojim Stvoriteljem. Povezana je čistoća vere, sa čistoćom tela, mesta i odela i dela. Ta veza je dokaz vere stvorenoga, dvosmerni put međusobne Ljubavi, znači jednu beskrajnu Nadu u oprost i pročišćenje, a molbom za ljude i željom za mir anđelima, ljudima i svim stvorenjima na kraju same molitve pokazuje puteve kvalitetnog Saživota.

3. Zekatul mal-čišćenje imetka u ime Stvoritelja, zarad siromašnih stvorenja

Čišćenje imetka, zekat, nije samo milostinja to je suštinski veza ljubavi prema stvorenjima iz odanosti i ljubavi prema Stvoritelju. Približavanje Stvoritelju kroz pomaganje Njegovim stvorenjima: drugima, sebi, i društvu uopšte. To je izvor nepresušnih lekcija osvedočene Vere, Ljubavi, Nade i Saživota stvorenja sa svojim Stvoriteljem, i međusobno.

Dva i po posto od godišnje uštedevine, nakon namirenih svih dugova i troškova, u novcu, i deset posto u usevima, mala su cena za veliki rezultat. Zamislite srce bez pohlepe!

4. Saumu Ramadan

Ramazanski post-posebno približavanje Stvoritelju i stvorenjima

Ramazanski post-veza odanosti i ljubavi stvorenoga čoveka koji je zavisna, kao pojedinac i kao ljudski rod, od hrane, pića, bračnog odnosa, prema Stvoritelju svome Koji mu kao Nezavisan od hrane, pića i bračnog života, omogućava hranu, piće i bračni život. Postom se stvorenje približava Stvoritelju svome i opet stvorenjima siromašnima koje Stvoritelj iskušava siromaštvom, a kojima nas Stvoritelj iskušava blagostanjem, imućnošću, ne bih rekao bogatstvom, s obzirom da ta reč etimološki, i realno terminološki, vodi poreklo

od reči Bog. U okviru posta se razmatra i pitanje i'tikafa, temporalnog ili privremenog, i u smislu trajanja i intenziteta čoveku primere- nog, islamskoga rahbanijeta, odnosno, monaštva, asketizma. Treba poneti teret i pod- neti ga, a biti to što jesi, čovek kome treba i porod i familija, ali i osama. Desetak dana iti- kafa godišnje uz ramazan, pravo su osveže- nje duhovno za izmaterijalizovanog čoveka. A savršenstvo je u jednostavnosti i umereno- sti. U hadisu kudsiji, Božijem govoru van Kur'ana, koji govori o postu, Bog kaže a Pos- lanik prenosi: „Čovekov post je moj i Ja ću za njega neizmerno nagraditi.“ Post je zašti- ta najoriginalnija, i pokazatelj intenziteta Ve- re. Koliko Ljubavi uzvraćene oseti postitelj, koliko Nade da će posledice biti ispravne, i radosti Saživota prilikom zajedničkih obeda i obreda ramazanskih!

5. Hadžaž ul bejti i haram, hodočašće Hrama Svetog

Metaistorijsko-istorijska veza sa Stvoriteljem i odanim stvorenjima

Ovde se po mnogima razmatra pitanje hidžre u vreme Poslanikovo, transporta iz Meke politeističke u Medinu monoteističku, odnosno, nakon toga perioda i do kraja sveta, transformisanja iz lošega ili dobrog čoveka u boljega ili najboljeg mogućega čoveka, iz lo- šega ili dobrog društva u bolje ili najbolje moguće društvo. Hadž omogućava odaniku Božijem da hodočasti sveta mesta, kuda su hodili poslanici, i tako uspostavi metaistorij- sku-istorijsku vezu sa Stvoriteljem i odanim stvorenjima, koja učvršćuje Veru, Ljubavi još više otvara srce, Nadom bodri, a svojom ma- sovnošću uz strpljenje potvrđuje odlučno da je Saživot najkvalitetniji način življenja.

6. Džihad fi sebilillah Borba na putu Božijem

Sada smo već na terenu nečega što je Stvoritelj u Kur'anu nazvao – džihadom – bor- bom na Božijem putu, koji je put opstanka vr- ste i ostanaka u odanosti Stvoritelju uprkos svim

iskušenjima na koja nas Stvoritelj Koji ima mandat nad tim, stavlja. Čoveku je potrebno da uvek ima motiv da intenzivira svoje delova- nje ili da ga u drugoj situaciji redukuje.

Džihadom ili borbom bori se za istinu o Stvoritelju, ali i onda kada si potlačen, napad- nut, kada ti je teško i kada ti dobro ide. Zamislite muslimanska sportska društva, muslim- ansku ekonomiju, muslimanske vojske, ka- ko stalno dobijaju utakmice i izlaze kao po- bednici, svi bi prelazili u islam, Stvoritelj hoće kvalitet vere a ne kvantitet verujućih. Iskuša- va nas narednjima i zabranama, bedom i imućnošću, pobedama i porazima.

Džihad ili borba je svaki trud uložen za jednakost, bratstvo i ravnopravnost ljudi kao stvorenja Jedinoga Stvoritelja. Džihad ili borba za ravnopravnost između muškarca i žene, bogatih i siromašnih, mladih i starijih, robova i robovlasnika itd. Džihad ili borba za očuva- nje od greha i ustrajnost u dobročinstvu. U borbenosti protiv učmalosti se ogleda jačina Vere, Ljubav spram pravde i pravednog poretk- a, i sistema vrednosti, s borbom i trudom je Nada u ovosvetsku i onosvetsku budućnost realnija, lična borba protiv pohlepe i za zajed- ništvo obezbeđuje bolji Saživot. Sve su to, i ne samo to, dimenzije izvikanog džihada.

ZAKLJUČAK

Ukoliko smo se ikada ranije dvoumili, do- gađaji od 11. septembra i njihove stalne re- perkusije diljem sveta odlučno su potvrdili da je međuversko razumevanje danas važnije ne- go ikada, te da ne postoji toliko potrebna di- skusija kao ona između jevreja, hrišćana i muslimana. Znamo da je tokom svojeg zarobljenštva u Maloj Aziji u 14. veku, pravoslav- ni episkop, sveti Grigorije Palamas, bio uveli- ko impresioniran tolerancijom i ljubaznošću muslimana koje je susretao, te je postao bliski prijatelj sa sinom turskog emira s kojim je imao puno prilika da razgovara, a u jednom pismu kojeg je u to vreme napisao, sveti Gri- gorije je izrazio nadu da će „uskoro doći dan

kada ćemo moći da razumemo jedni druge”¹. Sada, skoro sedam stotina godina iza toga, molimo se sve više za takav dan. Međutim, šta je tačno razumevanje koje nam treba i u kakav se oblik dijaloga pozivamo da sudelujemo zarad kvalitetnije budućnosti?

Blagodat je Stvoritelja studirati, posmatrati i proučavati religije, posebno judaizam, hrišćanstvo i islam, kao i hinduizam i budizam. Sva su ova verovanja naputila, dala značenje i transformisala živote milijardi ljudi tokom istorije. Nažalost, mogu da kažem, sve su takode imale i tamnu stranu; religije koje naučavaju samilost, pravdu i mir bile su korišćene – ili zloupotrebene – od strane ekstremista i ratobornih ljudi. Sve su pozvane u našem modernom i postmodernom svetu da prihvate pluralizam koji dovodi u ravnotežu istinu svoga verovanja, s obzirom na istinu koja se pronalazi kod drugih. Jer, religija bi trebalo da bude ispravnost, a ne samoispravnost.

Susret između Zapada i muslimanskog sveta, između islama i hrišćanstva, ili judeo-hrišćanske tradicije, nije sukob dva odvojena i protivrečna sveta. Jevreji, hrišćani i muslimani su deca Efraimova/Avramova/Ibrahimova, deo judeo-hrišćansko-islamske tradicije. Svet islama je globalan; njegove prestonice i središta nisu samo Meka, Medina, Al-Kuds-Jerusalim, Kufa, Damask, Bagdad, Kairo, Istanbul, Islamabad, Kuala Lumpur, Džakarta, Teheran, Sarajevo, Novi Pazar..., već jednako tako London, Paris, Rim, Berlin, Njujork, Vašington, Tokio, Tel Aviv, Moskva, Atina, Zagreb, Beograd... Naša zajednička budućnost zahteva novi inkluzivniji osećaj pluralizma i tolerancije sagrađen na zajedničkom razumevanju i uvažavanju. Ako ćemo ikada postignuti takvo uzajamno razumevanje, suštinski deo procesa mora biti spoznaja onoga što islam naučava i što muslimani veruju islamom, kao i ono što hrišćani nemuslimani vjeruju o muslimanima, te spoznaja onoga što hrišćanstvo naučava i što hrišćani veruju hrišćanstvom, kao i ono što mi muslimani nehrišćani verujemo o hrišćanima. Isto važi za sve, u svim pravcima. In God we trust. Mi muslimani sigurno nećemo podići tri prsta za svoju Srbiju, ali jedan prst svaka-

ko, to se ne kosi sa našom verom, kao trojstvo što se kosi.

Ne praviti razliku među Božijim poslanicima, i napraviti razliku između Stvoritelja i stvorenja i postati iskren i pravedan. Verom nadvladati netoleranciju i postati tolerantan. Više znati a biti svestan da ti je kao stvorenju Stvoritelj od znanja dao samo malo.

Mir Vam svima želim, milost Božiju i blagoslov.

Bogu samo pripada zahvala!

¹Navedeno prema: John Meyendorff, St Gregory Palamas and Orthodox Spirituality (Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 1974), str. 106.

MUHAMED EF. JUSUFSPAHIĆ

Rođen je 1968. godine u Beogradu. Godine 1983. upisuje se na Gazi Husref-begovu medresu u Sarajevu, a 1988. na Fakultet islamskih nauka, takođe u Sarajevu. U istom gradu 1990. godine se upisuje na orijentalistiku.

Fakultet islamskih nauka završava 1994. godine u Kairu. Postdiplomske studije upisuje 1995. godine (odsek akaid i islamska filozofija) na Al-Azharu, Kario, gde magistrira 1998. godine na temu „Međusobni uticaj akaidskih i filozofskih škola u islamskoj teologiji”. Živi i radi u Beogradu, gde u Beogradskoj medresi predaje akaid i obavlja dužnost glavnog imama.

Objavljivao je svoje radove u brojnim domaćim glasilima islamske zajednice. Oženjen je i ima troje dece.

Čovek u pravoslavlju i islamu (između greha i dobrih dela)

prof. dr Rade Božović

*Znam samo da nikoga ne želim
poslati u pakao.*

N. Berđajev

*Moja ljubav prema Bogu ne ostavlja ni malo
mesta za mržnju prema đavolu.*

Rabia al Adavija

Prošlo je 400 godina od spaljivanja Đ. Bruna u Rimu, još više od inkvizicije katoličke crkve, nekoliko vekova od velikih verskih ratova u Zapadnoj Evropi, 600 godina od prvog velikog i organizovanog etničkog čišćenja, koje je obavljeno nad muslimanima i Arapima u Španiji, dvesta i više godina od velikih Idela francuske epohe prosvetćenosti, od Francuske (buržoaske) revolucije i njenog neispunjenog vasseljenskog slogana: bratstvo, jedinstvo i sloboda. Prošlo je dva milenijuma od hrišćanske Objave i više od 1300 godina od islamske.

Čovečanstvo je ušlo u treći milenijum i dalje tražeći put ka miru, snošljivosti i pravdi, ali se još seća pape Grgura Prvog, franjevac i dominikanaca prošlih vremena, koji su svet zadužili mučenjima i zločinima učinjenim u ime Boga. To je bio novi pad Čoveka.

Lepota je odavno umrla, a ljubav zaboravljena. U Alžiru se muslimani-suniti, većinom čak i istoga mezheba (pravno-teološke škole), bezdušno međusobno masakriraju; Irak, kolevka civilizacije, Bagdad, po Špenegleru, jedan od četiri svetska megapolisa, posle jedne muke dočekali su novu; u Irskoj, Baskiji, verske i separatističke akcije dovode do prolivanja krvi među hrišćanima. Što davno rekoše Volter i Gobino: Šta je istorija do hronika strašnih ljudskih zločina?!

U našoj kulturnoj sredini, pa dobrim delom i u naučnoj javnosti, još uvek se o religiji razmišlja kao „opijumu naroda“, a ne kao o moćnom i vrlo značajnom kulturnom sistemu ili o sistemu etičkih vrednosti koje su, gotovo, univerzalne. Neću govoriti i o nečemu, možda, važnijem od ovoga, ali naša nesrećna pravoslavna vera i crkva, još uvek se tretiraju onako kako su bile shvaćane u vizantijskom (da je barem i toliko!) i socijalističkom vremenu. Stoga mi se čini, da je ovo, ponavljam, lepa prilika da se podsetimo na jedan hrišćanski i islamski zajednički ideal koji u vremenima kakva jesu, možda, daje nadu da Čovek može biti i nešto mnogo bolje nego što se do sada pokazao. Da progovorimo nešto o tzv. bogočoveku, antropoteosu u pravoslavlju i savršenom čoveku (Insan kamil) u islamu.

Monoteističke vere su objavljene, pre svega, kao sredstvo da se haotično društvo moralno uredi. Kako su sve tri nastale u semitskom kulturnom i socijalnom okruženju,

prirodno je da nose, u velikoj meri, mnogo toga zajedničkog. Arapi su Semiti. U svakom slučaju, moralnoetička matrica sve tri vere je slična. Međutim, azijske vere i filozofski sistemi takve provinijencije, izrasli potom u narodna verovanja, zasnovani su, pre svega, na institutu mudrosti. Mudrost, koja nije u azijskim kulturama shvaćena sasvim kao Sofija, u hrišćanskoj duhovnosti jeste katalizator svih oblika socijalnog življenja. Ili bi, barem, tako trebalo da bude. Ipak, ne samo povremeno u svojim objavama, nego i u svojim doktrinama pravoslavlje i islam su se, morali, obraćati mudrosti.

Mnoge se sličnosti između pravoslavlja i islama mogu sresti, ne zbog toga što im je ideja o Jednom Bogu zajednička, ili što je na Zapadu islam dugo shvatan kao neka vrsta pravoslavne jeresi, već ponajpre zbog toga što je mentalni sklop istočnjaka, čini se tako, uvek mogao lakše da korespondira sa nekim zahtevima monoteizma. D. Bogdanović, jedan od najvećih srpskih intelektualaca prošlog veka, kaže da je odlika pravoslavlja, posebno srpskog, martirstvo, samožrtvovanje, i u tom segmentu ispoljavanja vere, između pravoslavlja i šiitskog islama, postoji izrazita sličnost. Jer, šiitski islam se, po mom uverenju, pre svega, duhovno gradio ne na problemu nasleđivanja vlasti u muslimanskoj zajednici, koliko na institutu samožrtvovanja (smrt halife Alije i njegovih sinova, potom život, žitija „iščezlih“ imama). Pored ove, uzgred, pomenute sličnosti, postoji između „jedinственog“ hrišćanstva i „jedinственog“ islama i jedna značajna zajednička odlika, a to je da su u obe vere participirale različite etničke zajednice i time bitno usložnjavale, ali i ulepšavale duhovnost ove dve religije.

Želeli mi to ili ne, ali na ovim prostirama mi pripadamo, većinski, ovim dvema kulturama, pravoslavlju i islamu, ako im i ne pripadamo crkveno. Stoga imamo pravo, ali i još veću obavezu, da poznavamo jedni druge. I više od toga, – da prihvatimo suživot, bez ružne nametljivosti s bilo koje strane. Pristojno je, uvek, govoriti pre o lepim stvarima nego onim drugima. Jer, obe vere sveto poručuju

da ono što čovek želi da se njemu čini, on valja i drugima da čini. Naravno da idealni religijski obrazac ima mnogo jednostavnijeg pandana, sa mnogo manje etičkih zahteva, u tzv. narodnoj kulturi. No, to je druga tema.

Obe vere, na prvi pogled, veoma drže do instituta profetizma (ar. nubuva). I upravo iz tog instituta ili odnosa prema profetizmu nikla je, uz određene razlike u nijansama, jedna univerzalna i uzvišena paradigma o savršenom čoveku. Razmišljanje o čoveku Berdajev je plemenito pokušao da preokrene u mit o Čoveku. Mada, kako je već rečeno, profetizam je, generalno, ishodište iz kojeg su izvedene paradigme o savršenom čoveku, bogočoveku i Insanu kamilu (ar.), ipak u ovim dvema verama put do toga nije bio isti. U islamu ova paradigma proizilazi neposredno iz instituta profetstva i njegovih ideala i poruka, u pravoslavlju iz odbijanja da se čovek optuži za prvorodni, odnosno istočni greh koji je učinio, sa Evom. Adam je stvoren kao prvi čovek (Arapi kažu Abu bešer, otac čovečanstva), ali se njemu, indikativno je, klanjaju anđeli. Islam ga vidi i kao prvog poslanika kojem je Bog otkrio Knjigu. Shvatanje i razumevanje prvorodnog greha rodilo je i jednu od najvećih razlika u dogmatici zapadne i istočne crkve. I upravo u odbijanju primordijalne krivice, da tako kažemo, koja proističe iz ovoga greha prepoznaje se fleksibilan odnos pravoslavlja prema grehu, kao što se u islamskom profetizmu, u kojem je čovek shvaćen i kao realno, živo biće, kao nepouzdan, nezahvalan i nagao čovek, može videti, ili barem naslutiti, koren islamskom fleksibilnom odnosu prema grehu i grešnicima. Islam, pak, nije od prvorodnog greha stvorio kompleks kajanja buduće čovekove istorije, on je samo u Adamovom padu video trijumf zaborava Boga. Važno je još istaći da ni u jednoj ni u drugoj veri, nikada, nije postojao (katolički) institut otkupa greha (indulgencija), kao ni institut inkvizicije. Stoga se čini da je katolička crkva po definiciji, i po svojoj prirodi, manje praštajuća i daleko od milosrđa koje ove dve vere nude i preferiraju. Setimo se samo budućeg protestanskog pokliča koji je izbacio Luter: „Milosrde posle pobede!“

Ideja o savršenom Čoveku i u pravoslavlju i u islamu nastala je iz objave da je čovek stvoren po liku Božjem. S tim što je, dopunjava islam, čovek „halifa“, namesnik Bogu na zemlji (al Bakara, 30). Istočna crkva daje čoveku zadatak, za razliku od zapadne, da „učestvuje u Bogu“ (Dž. Majendorf). Naime, čovek nije stvoren kao autonomno biće, samo sebi dovoljno. I kao da u ovom stavu prepoznavamo Platonovu ideju o traženju one svoje „druge polovine“. Prema Maksimu Ispovedniku, Bog je, stvarajući čoveka, uneo u njega četiri svoje osobine: biće, večnost, dobrotu i mudrost“ (Dž. Majendorf). Ovome je Grigorije Niski dodao, na osnovu duhovnog iskustva istočne teologije, čoveku razum i slobodu, dok Zapad to pripisuje stvorenom duhu.

Božanska iskra, pak, o kojoj govori istočna teologija, podseća na šiitski išrakat, uslovno rečeno „prosvetljenje“, a obe teologije u svom razmišljanju o ovom fenomenu profetizma, naslanjaju se na gnozu. Razmišljajući na ovaj način teologija, i jedna i druga, morala je da se spusti do Platonove ideje o savršenom, odnosno univerzalnom čoveku. Zgodna kopča bio je neoplatonizam, oslonjen, u glavnom, na Plotina, koji vidi čoveka kao kombinaciju Jednog i materije, ali je on „dvojestven po položaju u kosmosu“ (A. A. Husienov), time što aktivno sudeluje i u dobru i zlu. I po Plotinu, čovek tek na četvrtom, poslednjem stupnju svog razvoja, dolazi do jednačenja s Bogom. To jednačenje s Bogom se postiže mističnim putem. Dakle, kao i u islamskom sufizmu. I u toj tački pravoslavlje i islam su se ponovo sreli. Ezoteričko, šiitsko filozofsko tajno društvo, Čista braća (Ihvanus-safa), u svojim čuvenim traktatima govori o etici, razlikujući 12 stepenova moralnog usavršavanja, broj koji upućuje na hrišćanske apostole i šiitske imame. Pri tome su Braća pokazivala osoben entuzijazam za Hristosa i Sokrata kao moralne paradigme (F. Hiti).

Islamski mufesiri, egzegetici, koji imaju mlađe iskustvo u odnosu na hrišćanske egzegetičare, pa prema tome i više mogućnosti da se koriste razumom (ar. akl), pokušavaju da

sagledaju ne čoveka samo kao „uspravnu životinju“ (Motahari), već kao jedno dublje i mnogo misterioznije biće. Naravno, i u ovoj „nebeskoj“ religiji (al dinu-semavi), islamu podvlačimo, čovek je stvoren po slici Božjoj, ali, istovremeno, on je i njegov namesnik (halifa) na zemlji (al Bakara, 30). Anđeli pokušavaju pokolebati Boga tvrdeći da je taj namesnik sklon neredu i prolivanju krvi. Ali je Bog Nepokolebljiv, On veruje u Svog Čoveka. Jer, u njemu je nešto i Njega Samoga, jer mu je On dao „mnoge prednosti nad mnogima koje smo stvorili“ (al Isra, 70). Islam je, kako se vidi, zadržao nešto i od privlačnog, shodno tadašnjem razumu čovekovom, dualističkog pogleda na svet, kada razmatra, u različitim ajetima, čovekovu narav. Tako da se, s jedne strane može govoriti o kur'anskom čoveku koji ume da bude nezahvalan, nagao, tvrdica, nepouzdan prema Bogu („Kada čoveka snade nevolja, on nam se moli... ali čim mu nevolju otklonimo, on nastavlja“..., al Isra, 100). S druge strane, naspram ovakvog čoveka stoji onaj koga je stvorila islamska teologija, odnosno duhovnost: savršeni čovek (Insan kamil). (1) Taj Čovek je sličan pravoslavnom bogočoveku, on je profetska inkarnacija, kod šiita imam, verski vođa zajednice, kod sunita, u nešto manjem stepenu svet i diviniziran, to je halifa, vladar u islamskoj ummi, zajednici i državi. Veliki mistik i svetac Ibn Arabi (12. vek) je dao portret *insana kamila* prikazujući dvadestak izabranih poslanika i proroka iz monoteističkih tradicija.

Pad čovekov, Adamov, tzv. istočni ili praroditeljski greh, udario je temelje hrišćanskoj grešnosti. I da toga greha nema, mnogi teolozi i laici misle da ne bi bilo ni hrišćanstva. Ipak, upravo u tom, i po Frojdu, krucijalnom momentu u životu čoveka, koji se ne može svesti samo na religijski aspekt ovoga pada, jeste bitna razlika između pravoslavlja i zapadnog hrišćanstva. U tom padu u kojem se začeo, u najmanju ruku, čovekov greh, ako ne i neočekivana pobuna protiv sopstvenog Tvorca, rodilo se i ono što se naziva milošću Božjom. Pravoslavlje mnogo racionalnije prihvata ovaj pad i „daleko je od Avgustinovog i

Bogorodica sa Hristom, poznata prizrenska ikona iz 14. veka

Kalvinovog gledišta" (T. Ver). Pravoslavlje ne prihvata Kalvinovo gledište da je padom čovek iskvaren, niti nesposoban da primi Božju volju, kao što ne može prihvatiti stanovište Avgustinovo da su nekrštena deca, jer su povezana s praroditeljskim grehom, osuđena na vatru pakla (T. Ver). Molitva pravoslavna nad grobom pokojnika, koju navodi T. Ver, najbolje govori o odnosu pravoslavljia prema istočnom grehu, jer ta molitva kaže: „O, Bože, ja sam prema Tvojim slici stvoren,

samo religijsko učenje, pokrenulo kod M. Vebera i jedno veoma značajno pitanje za razvoj svih pravoslavnih društava: Kako da ovo optimističko shvatanje čoveka nije postalo nosilac privrednog, kulturnog i socijalnog razvoja u tim društvima?

No, smisao diviziranja čoveka ne može se, ipak, svesti samo na pragmatičnu stranu života kao što je ekonomija, pa čak i kultura. Pre bi se moglo, možda, zabrinuti što je vreme, naročito

mada nosim ranu greha!" Ali ako čovek ne može doći Bogu, Bog može doći čoveku.

Iz svega ovoga pravoslavno bogoslovlje je izvuklo zaključak da biće pravoslavnog vernika, njegovo „obličje" čine, prema grčkim ocima, Razum, Sloboda i Ljubav. Ljubav jeste na relaciji čovek/Bog, jer kako kaže sv. Irenej: „U svojoj bezgraničnoj ljubavi Bog postaje mi, pošto On može da nas učini Sobom". On je smatrao da je čovekovo diviniziranje konačni cilj stvaranja čoveka. Ovo optimističko viđenje, kako to naziva M. Veber, čoveka-vernika stvorilo je u pravoslavnoj crkvi učenje o pretvaranju čoveka u božanstvo, koje su ruski sofiolozi 19. i 20. veka obnovili punim žarom svog uzbuđenog srca. Mada je ovo značajno, humano a ne

ovo najnovije, potpuno potisnulo iz svesti nekih pravoslavnih društava ovakvu visoku sliku o čoveku, pa prema tome i njegovoj dužnosti u svetu. Čak ni mističko shvatanje ovog diviniziranja nije moralo da nužno vodi regresiji u toj meri, kako to neki misle, što bi se i za islam i njegov sufizam takođe moglo reći. Diviniziranje čoveka, san o Razumu, Slobodi i Ljubavi stvorio je jednu sentimentalnu religioznost koja se, podjednako, dobro zapaža u pravoslavlju i šiitskoj varijanti islama. Kao i jednu askezu koja nije umela da reši pitanje dinamike u korist čoveka i čovečanstva. To je primećivao i Berđajev, tako naklonjen teozofiji i mistici kada kritikuje posebno Solovjeva i njegov antidinamizam, „posrnule pasivnosti i negiranje stvaralačkih zadataka” i pretpostavlja mu Fjodorova. Pobjeda nad smrću je ono što ga zaokuplja i što nalazi kod Fjodorova. Stoga reč Sloboda često u pravoslavlju dobija sjajnu konotaciju – slobodu od smrti.

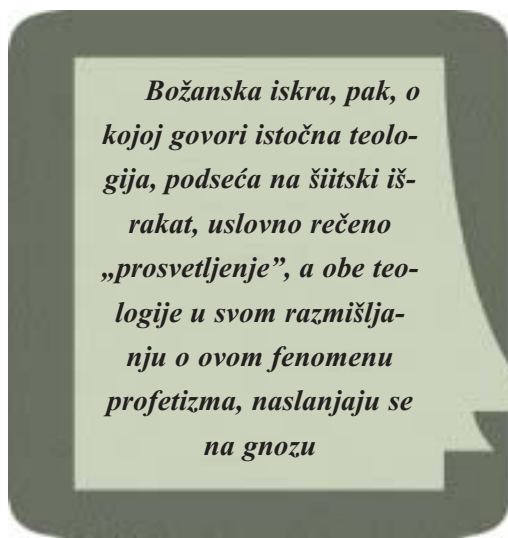
Naravno, valjalo je čoveka u svetu koji često izmiče njegovoj duhovnosti, pa čak i istoriji, koja se lako pretvara u haos ili metaistoriju, učiniti svesnim da prihvati ovu gorku istinu, ali mu je ostalo ono što je samo on mogao da oduzme samom sebi – da se ponaša kao Bog. Tako jedan od najzanimljivijih i najautoritativnijih teologa 20. veka u islamu, sa pomalo čudnim životnim i ideološkim putem, Said Kutb, razmatra u novim, savremenim uslovima položaj i odnos čoveka i Boga. U tom smislu, on predlaže brisanje antinomije Božansko i ljudsko. On zaključuje da Kur'an shvata čoveka kao jedinstveno biće obdareno Božanskom misijom. Dakle, ono što je već rečeno, – sve proizilazi iz instituta profetstva. Idući dalje, tragom odavno utvrđenih istina o

Božjem čoveku, S. Kutb ga vidi kao mikrokosmos (ova misao postoji i u pravoslavlju) i kao namesnika, halifu Božjeg na zemlji, ali mu dodaje i antički kvalifikativ – da čovek mora da bude i merilo svih stvari. Posle svega, ostaje da se razreši paradoks da je čovek rob Božji, a da, istovremeno, traga za osmišljenom slobodom. Ovu dihotomiju Kutb vidi kao korisnu prepreku, ali i sredstvo u čovekovom odbijanju ateizma, sekularizma i nacionalizma.

Tako smo dospeli do jednog kulturalnog i intelektualnog pitanja: Kako je od savršenog Tvorca, sofije u pravoslavlju, koja sa Marijom, Bogo i čovekorodicom, rađa Logos, Čoveka, Hrista kao Bogočoveka, koji je ujedno i paradigma hrišćanskog, istočnog hrišćanstva savršenog Čoveka, Čoveka punog ljubavi, strpljenja i profetske radosti, i uprkos Njemu, svet postao nesavršen? Kako je ovaj svet uspeo da pokvari čovek? Bogoslovi, svakako, imaju jednostavan odgovor na ovo pitanje. Intelektualni odgovor nije ni malo jednostavan.

Zato je iz svega ovoga, izgleda, za obe vere najbolji izlaz bio u mistici (ar. tasavuf). To je bila jedna vrsta plemenite predaje, ali i nejasne predaje Ljubavi. Mistično sjedinjenje, kao i u islamskom sufizmu, postalo je glavno obeležje askeze pravoslavne vere. Misticizam i u pravoslavlju i u islamskom sufizmu može biti, apsolutno, shvaćen kao put spasenja. Naravno, i pre svega, pojedinačnog. Razum je ustupio mesto nepouzdanjoj veri u moć da se slije s Tvorcem. Realni svet je zamenjen dalekim, razumu nedostupnom svetu.

Umajidsko doba, koje se smatra kod nekih kao svetovno, imalo je svoj ideal savršenog, profanog čoveka. On je morao raspola-

gati sabrom (strpljenjem), muruovm (čojstvom) i dživarom (dobrosusedskim odnosima). Morao je znati pisati i plivati, služiti se lukom i strelom (Hiti).

Ruska sofilogija, jednom sjajnom metaforičkom parabolom dolazi do osmišljenog koincidentnog stava: Sofija, Sveta Mudrost, se spojila s Marijom, Bogorodiocom ili Čovekorodicom i tako se rodio Logos, koji je postao Čovek.

Braneći se od smrti, od trošnosti čoveka, u obema verama se moralo razmišljati ne samo o kraju čoveka, već i o kraju sveta. Tako je nastala razumljiva dihotomija – eshatologija/čežnja za rajem, i tu su se, donekle, hrišćanstvo i islam razdvojili i išli posebnim putevima... Ali, shodno odricanju istočnog greha, od kojeg je Frojd napravio čitavu psihoanalitičku-kulturalnu priču, Berđajev je načinio lepu priču o pravoslavnoj eshatologiji koja bi se mogla nazvati optimističkom, i upravo u njoj Berđajev vidi posebno svojstvo pravoslavlja. Zato se čini da na početku pravoslavlja ne stoji istočni, praroditeljski greh, već muka i hepiend eshatologije. Ta eshatologija, kako je Berđajev shvata, jeste delo slobode (od smrti) a ne fatuma. On odbija osvetnički duh apokalipse, koji je ugrađen u judaizmu (da li je to sećanje na nomadski život Semita?), i zapadnoj crkvi. Taj osvetnički duh on vidi i u jevandeljima. Govorio je: „Nikada ne bih pozeleo nekome pakao!“, uklanjajući se time od užasne mržnje nekih hrišćana koji još uvek smatraju da je surovost osnovna odlika ortodoksности. Kao suprotan primer on navodi N. Fjodorova koji u sveopštem spasenju vidi život hrišćana. Tako ruska religijska misao razume pravoslavnu veru kao religiju Bogočovečanstva, slobode, ljubavi, milosrđa i posebne čovečnosti, kako kaže Berđajev. Tragajući za sveopštim spasenjem, pravoslavlje traga za carstvom Božjim i Njegovom pravdom. Islam, pak, sa svojom vizijom apokalipse kojoj se suprotstavlja stalna čežnja za rajem takođe govori o srećnom kraju. A taj srećni kraj se može dočekati samo tako ako se proživi život u poštovanju ibadeta (islamski obredi) i bogobožnosti (tekki). No, život je i veliki izazov, pa su se obe religije, jedna na osnovu fleksi-

bilnog stava prema prvorodnom grehu, druga na osnovu razumskog shvatanja istina o realnom čoveku, postavile veoma uravnoteženo prema grehu.

Pre svega, i u jednoj i u drugoj veri ne postoji osveta, pa shodno tome gotovo i da nema kazne za greh. Više se veruje u popravljajanje, usavršavanje samog čoveka nego u njegovo kažnjavanje. Uostalom, u pravoslavnoj antropologiji „sam greh je prvenstveno bolest“ (Dž. Majendorf), satanin posao, njegovo zarobljeništvo. Islam to usavršavanje nudi preko kontroverznog instituta džihada, borbe za popravljajanje samoga sebe. Pravoslavlje preko onoga što se naziva Ljubav i kroz „učestvovanje u Bogu“, odnosnu napredovanje u Bogu, a jedna i druga vera preko verovanja u Božansku atribuciju Milosrdan (ar. Rahman i Rahim). U islamu je najdalje, po prirodi svoje teologije i filosofije, u tom pravcu otišla mutezila, arapsko-islamsko racionalistička škola. Opšte pokajničko pravilo da se greh najbolje može ispraviti dobrim delom (ar. salihat), kao i minimalistički zahtevi da je dovoljno i pomisliti na dobro delo, učinili su da kazna ne mora da bude sredstvo za uterivanje dobrote. Tako se stiže do „središnjeg položaja“ za velike grešnike koji počinivši veliki greh ipak ne gube status vernika. Tek ako takva osoba umre bez pokajanja, biva kažnjena. Neoprostiv greh je samo politeizam (ar. kufr), gde se islam u toj tački sreće sa pravoslavljem. Greh je zabluda a ona se može ispraviti bogobožnošću. Ašaritska teologija jedino, u tom pogledu, zvuči disonantno, verujući da je Bog u toj meri Slobodan da može kazniti i bez krivice. No, hadisi, neka vrsta islamskih jevanđelja, govore sasvim drugačije: Ako jedan čovek ima mnogo grijeha a nema dovoljno dobrih djela koja bi mogla poništiti i izbrisati njegove grijeha, Allah će ga iskušati brigom i tugom, da bi mu grijeha oprostio.

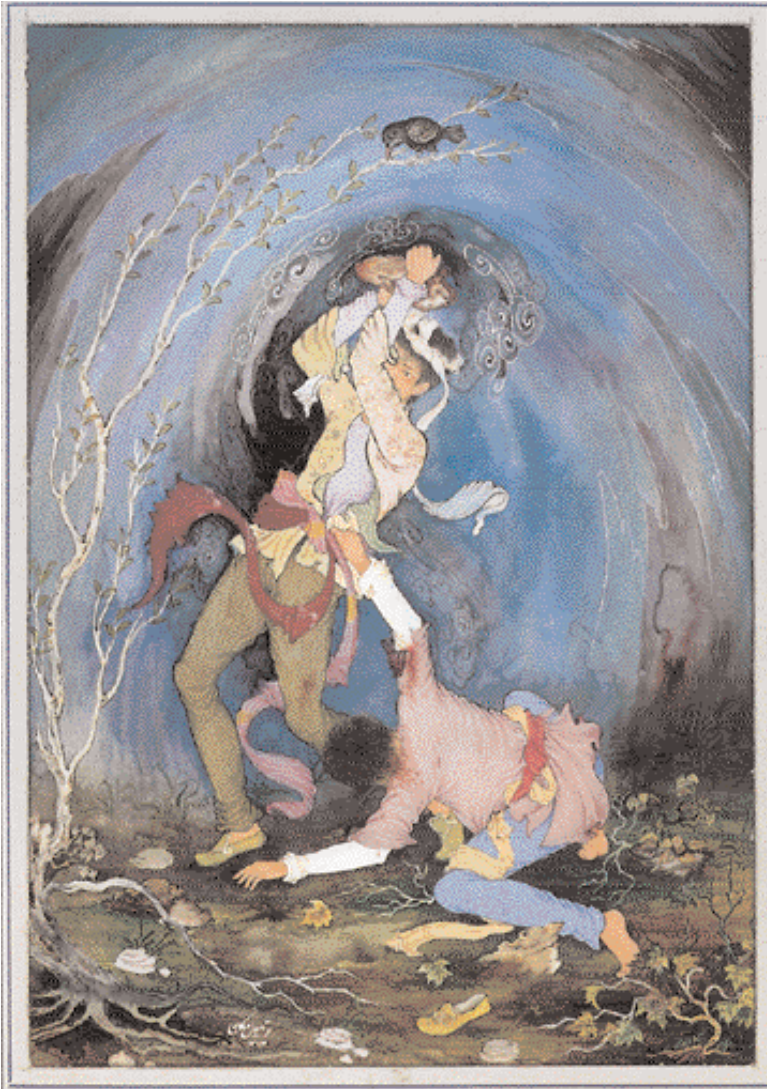
Pravoslavno verovanje govori o grehu kao suprotstavljanju Ljubavi i Milosrđu, koji su, pošto je čovek stvoren po „ikoni Božjoj“, i ljudska svojstva. Maksim Ispovednik vidi tri etape u izbegavanju greha: izbegavati greh, ojačati volju da se greh ne učini i na kraju pobediti nečiste pomisli. GREH JE UVEK LIČAN,

I TAKO JE SHVAĆEN PRVORODNI GREH. A reči Grigorija Palame da je „greh ušao u život“, kažu nam sve ostalo.

ju: „... na Istoku postoji opasnost od jednog sekularizovanog pravoslavnog sveta gde neće biti ni svetaca ni ljudi...” No, kako pravoslavlje

ima optimističku eshatologiju i kako je čovek u njoj, kao slika Božja, gospodar svega stvorenog i „mikrokosmos“, a kako se i hrišćanska vera zasniva na dve ekstremno izazovne, ali produktivne *d i h o t o m i j e*, Adam/Isus i Eva/Marija, u kojima se može prepoznati i nešto od kontrastnosti binaričkog odnosa, valja verovati u čoveka. Budućnost se uvek može oteći prošlosti.

Žao mi je što nije ostvarena plemenita iranska inicijativa s kraja drugog milenijuma da se u Beogradu održi veliki skup o toleranciji vera. Ipak, da pomenem jednu reklamu koju sam video na italijanskoj tv. Reklamu koja nas u ovom veku često pretvara u nešto što apsolutno ne želimo. Ona kaže otprilike „ko nema komunikaciju, taj ne postoji“. Ovaj skup vidim kao dokaz

Sukob Kaina i Avelja, rad Mohamada Rasula Makarija, Iran

Pošto bi za vernika, verovatno, najveći greh bilo izdati Boga, za laika, humanistički orijentisanog, moglo bi se reći da je najveći greh izdati Čoveka, pa bih stoga naveo jednu opominjuću rečenicu Maksa Vebera, koji je opravdano imao kritičkih zapažanja na etos (ekstremne, nedinamične, nedelatne) pravoslavne askeze i njenu antidruštvenu funkci-

našeg zajedničkog postojanja.

Koga Bog hoće kazniti, on ga, najpre, liši razuma...

Dok sam razmišljao o ovoj temi, o savršenom čoveku nisu mi padala na pamet Ničeova razmišljanja o natčoveku (sverhčelovaku) o kojem je govorio i Solovjev, ali na drugi način. Francuska revolucija je načinila, u mno-

gim stvarima, veliki preokret u civilizacijskom uređenju sveta. Ona je, između ostalog, zamijenila Božansko pravo čovekovim pravom. Nemačka filosofija je dalje razradila tu antropocentričnu viziju ljudske zajednice. Posle više od dva veka iskustva, valja se trezveno upitati gde smo. Mi koji smo, u prethodnim vremenima, prihvatili sekularno viđenje i uređenje sveta, čini se, izgubili smo čoveka, a čoveku je dato mnogo toga o čemu ranije nije razmišljao ili makar ne javno iznosio svoje mišljenje... ličnost čovekova nosi Božanski karakter, pečat i u toj tački, kaže Solovjev, hrišćanstvo se razišlo s svetovnim pogledom na ljudsku zajednicu. Solovjev je verovao u individualnog čoveka kao neopozivog člana kolektiva, u njegovu ljudsku kandidaturu koja prerasta u Aja Sofiju, Božansku premudrost. Stotinak godina kasnije na drugi način, da kažemo podoban socijalnom i etičkom ambijentu toga doba, Nehru izjavljuje da je svaki čovek kandidat za ljudsku veličinu. Solovjev to ovako kaže: „Svaki pojedinačni čovek, kao ličnost, vlada mogućnošću savršenstva“. Dakle, prosto rečeno, reč je o osnovnom načelu ljudskog dostojanstva.

Rad sam svoj otpočeo citiranjem Berđajeva. Dopunio bih ga jednom sjajnom misli arapske žene mistika Rabije al Adavije (8. vek): Moja ljubav prema Bogu ne ostavlja ni malo mesta za mržnju prema đavolu.

Vere, kao i sve pretenciozne ideologije, u ime mira, u ime onoga što je čak i kontroverzna kineska kulturna revolucija nazvala različitim cvetovima, moraju se neizostavno odreći misije. Vere i ideologije sa predznakom misije, istorijsko iskustvo je pokazalo, neizostavno izazivaju ratove, prolivanje ljudske krvi. Svi se moraju odreći prozelitizma. Samo se tako može ostvariti čarobni san ruske sociologije o „svejedinstvu“ sveta.

Put od „prirodnog“ čoveka do bogolikog, (molim vas, ne do bledolikog!) bogočoveka jeste put u religiju iskupljenja, u civilizacijskom smislu, tu je put ispunjenja onoga što se još od Platona naziva univerzalnim čovekom. Koliko savremena etika, savremene ideologije, koje

su raskinule sa duhovnim sferama a okrenule se materijalnom i pragmatičnom životu, mogu čoveku pomoći da se izdigne iznad svoje prirode, jeste vrlo važno pitanje. Krucijalno za opstanak čovečanstva. Hristos je u to ime vaskrsnuo, kako veruju verujući. N. Fjodorov je video hrišćanstvo kao ujedinjenje živih zarad vaskrsnuća mrtvih! Zadatak čoveka je, znači, da „uništi smrt“; Muhammed je svoje vaskresenje potvrdio svojim uzašćem, isra, i povratkom koje se zbilo brzinom onih koji veruju u astralni tunel... Moderan svet očekuje od savremenog čoveka, spremnog, kao što je u kući pomirio psa i mačku, da se odrekne sopstvene taštine i pomiri, po knjizi Isajinoj, vuka i jagnje... To jedino može biti proglašeno novim i univerzalnim svetskim poretkom. Dotle će antropocentrični svet biti velika iluzija, himera koja nema utemeljenja u onom što se suvo i odgovorno naziva realnost...

Pravoslavni sociolozi su približili pravoslavlje azijskim verovanjima, približili Mudrosti (za njih je Krist spoj Logosa i Sofije). O Mudrosti govori i Kur'an, ali je pravoslavlje dalo prednost Ljubavi, a islam Bratstvu... Ostao je prostor koji valja ispuniti konačnom mudročću. Svako je od nas može odrediti, definisati svojim ličnim pogledom na svet. Ali ostaje nešto što nam može biti univerzalno – Dobrota.

Da li se ostvaruje ono što je kod Dostojevskog izazivalo užasan strah da se na potocima nevine krvi i stvaraju uslovi za buduću harmoniju? Pogledajmo objektivno i bez strasti istoriju svih proteklih ideologija i pokreta u ime čoveka i čovečanstva, pogledajmo sadašnji pokret za „novi, dobri svet“. Možda u sve to valja uneti nešto dobre volje i ljubavi apostolske...

Govoreći o grehu u pravoslavlju, vrlo anpasan, ne rekoah i ovo što ću sada reći: Svaki ljudski uspeh je neminovno okrnjen grehom, kaže Florovski, a pošto uvek ima nepoverljivih prema slovenskoj misli, valja istaći da je on umro u Americi, sedamdesetih, kao profesor na Harvardu i na Prinstonu. I o ovom shvatanju ljudskog uspeha moraju vrlo voditi

računa tvorci političkih odluka u ovom svetu koji nezasluženo postaje njihov rob.

Završio bih jednim pozivom plemenitog Homjakova, koji važi, pre svega, za neke koji nepromišljeno služe tuđim himerama. Homjakov je bio panslavista, ali i odličan pesnik, filosof, istoričar prve polovine 19. veka, sjajan teolog, bez bogoslovije, koji u pismu Srbima kaže: „Čuvajte slobodu mišljenja, čuvajte je ne samo od vlasti nego i od samih sebe... sve saslušajte...“, napominjući, a ovo je u vezi sa tretmanom greha u pravoslavlju, da je u Rusiji, carističkoj Rusiji, „grešnoj“ Rusiji, kako je on nazivao, smrtna presuda ukinuta. Upravo u ime milosrđa koje je „slava pravoslavnog slovenskog plemena“.

LITERATURA

- N. Berdajev, Samospoznaja, prev. M. Čolić, Novi Sad, 1987.
- Otkriveni Bog, Hrišćanstvo i mistika, Beograd, 1991.
- Džon Majendorf, Vizantijsko bogoslovlje, Beograd, 1985.
- Timothy Ware, The Orthodox Church, Penguin Books, 1963.
- Izbor poslanikovih hadisa, Sarajevo, 1984.
- Ismail Nuri al Rabii, al Arab va al Islam, Tripoli, 2000.
- M.M. Sharif, Istorija islamske filozofije, I i II, prev. H. Sušić, Zagreb, 1988.
- M.H. Tabatabai, Šiije u islamu, Beograd, s.a.
- Karić, E.: Neki aspekti enciklopedije Ihvanus safa, Sarajevo, 1986.
- Zernov, N.: Tri ruskih proroka (Homjakov, Dostojevskij, Solovjev), Moskva, 1995.

RADE BOŽOVIĆ

Prof. dr Rade Božović rođen je 31. avgusta 1938. u Zmajevu, Srbija. Diplomirao na orijentalnoj filologiji 1962. godine. Boravio na specijalizaciji ili prilikom skupljanja materijala za doktorsku tezu u Iraku i Egiptu. Od 1965. radi na Filološkom fakultetu kao asistent za arapski jezik i i književnost. Magistrirao na pesimizmu u poeziji arapskog moderniste Badra Šakira al Sejaba i bio prvi u svetu koji se posvetio poeziji ovog pesnika koji je udario temelje arapskoj savremenoj poeziji. Doktorirao na ulozi Arapa u epskoj poeziji na srpsko-hrvatskom jezičkom prostoru. Rezultati ove teze su prihvaćeni i verifikovani u Istoriji srpske književnosti prof. dr Jovana Deretića. Dobitnik je Zlatnog prstena Bagdale za prevodilaštvo (1987) i Borbine nagrade za fri-lansere za rubriku Koka kola je sve (1995), član Tuniskog naučnog društva, učesnik na mnogim međunarodnim simpozijumima u arapskom svetu i pesničkim susretima u Iraku, član Udruženja književnih prevodilaca i Udruženja književnika Srbije. Bio prodekan, više puta upravnik Katedre za orijentalistiku i dekan Filološkog fakulteta. Objavio na stotine članaka, studija i prevoda iz arapske književnosti. Objavio i desetak radova u naučnim časopisima o srpskoj epskoj poeziji, u stvari tipološke i strukturalističke studije o usmenoj književnosti. Citiran u inostranstvu i nalazi se u Dictionary of International Biography (1997). Autor je 15 knjiga iz svoje struke, arabistike. U Libiji mu je na arapskom jeziku objavljena knjiga članaka i studija pod naslovom Ka kulturalnom dijalogu. Objavio Udžbenik arapskog jezika (4 izdanja) i sa Sanjom Vidaković Džepni srpsko-arapski rečnik. Predsednik je i osnivač Jugoslovensko-arapskog društva za saradnju i prijateljstvo.